

ISSN: 2146-1961

Uçar, M., Aylaz, R. & Kara, F. (2023). Covid-19 Hastalığını Geçirme Durumu ile Bitkisel Ürün Kullanımı Arasındaki İlişki, *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 14(53), 1029-1039.

DOI: <http://dx.doi.org/10.35826/ijoess.3328>

Makale Türü (ArticleType): Araştırma Makalesi

COVID-19 HASTALIĞINI GEÇİRME DURUMU İLE BİTKİSEL ÜRÜN KULLANIMI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Mehmet UÇAR

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Muş, Türkiye, m.ucar@alparslan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7769-8828

Rukuye AYLAZ

Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye, rukuye.aylaz@inonu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4287-932X

Ferhat KARA

Yüksek Lisans Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye, karaferhat225@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4099-0163

Gönderim tarihi: 01.07.2023

Kabul tarihi: 17.08.2023

Yayın tarihi: 01.09.2023

Öz

Aralık 2019'da Çin'de ortaya çıkan Covid-19 salgını Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir. Salgın gündelik yaşamı tüm yönleriyle olumsuz yönde etkilemiştir. Salgın ile baş edebilmek için sosyal hayatı tamamen etkileyen tedbirler alınmıştır. Tüm dünyada tedavi ve aşı çalışmaları başlamıştır. Bireyler ise hastalığa karşı tamamlayıcı ve alternatif tıp yöntemlerine başvurmuştur. Bu araştırma Covid-19 salgını sebebiyle, bireylerin hastalığa yakalanmamak için tükettiği bitkisel ürünlerin neler olduğu ve kullanılan bu bitkisel ürünler ile Covid-19 hastalığını geçirme durumu arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla planlandı. Bu araştırma kapsamında ilişki tarama modeli kullanılmıştır. Çalışmanın veri toplama aşaması, yüz yüze anket yöntemiyle yapıldı. Araştırma Muş ilindeki Muş 1 ve 2 Nolu Aile Sağlığı Merkezlerinde Nisan ve Mayıs 2023 tarihlerinde yapılmıştır. Çalışmaya gönüllü katılan 15 yaş ve üzeri 430 bireyin 26 tanesi çalışmayı yarıda bırakma ya da anket formlarındaki eksik bilgilerden dolayı çalışmaya dâhil edilmediler. Bu sebeplerle araştırmamıza yaş ortalamaları 31.90 ± 14.5 olan 144 kadın ve 260 erkek dâhil edilmiştir. Araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, araştırmaya katılan bireylerin %48.5'i bitkisel ürünlerin Covid-19'dan koruduğunu düşünmekte, %65.3 ile en fazla nane bitkisini tükettikleri saptanmıştır. Covid-19 hastalığına yakalanma durumu ile bitkisel ürünlerin koruyuculuğu arasında istatistiksel olarak önemli bir fark saptanmıştır ($p < 0.05$). Hastalığı geçirmeyenlerin %69.1'i nane, %63.6'sı kekik, %58.2'si sarımsak ya da soğan tükettikleri tespit edildi. Sonuç olarak araştırmaya katılanların yarıdan fazlasının bitkisel ürünlerin koruyucu olduğunu düşünmekte, hastalığa yakalanmayanların nane, kekik, sarımsak ve soğan kullandıkları saptanmıştır. Bitkisel ürün kullanan bireylerin istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha az Covid-19'a yakalanması bitkisel ürünlerin Covid-19'a karşı bireylerde koruyuculuk sağladığını göstermekte ancak bitkisel ürün kullanımı ve Covid-19 hastalığı benzeri bulaşıcı hastalıkların arasındaki ilişkiyi inceleyen daha fazla araştırma yapılması önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Bitkisel ürünler, covid-19 salgını, toplum sağlığı.

THE RELATIONSHIP BETWEEN COVID-19 DISEASE TRANSMISSION STATUS AND HERBAL PRODUCT USE

ABSTRACT

The Covid-19 outbreak, which emerged in China in December 2019, was declared a pandemic by the World Health Organization in March 2020. The epidemic has negatively affected all aspects of daily life. In order to cope with the epidemic, measures have been taken that completely affect social life. Treatment and vaccine studies have started all over the world. Individuals have applied to complementary and alternative medicine methods against the disease. This research was planned to examine the herbal products consumed by individuals in order to avoid the disease due to the Covid-19 epidemic, and the relationship between these herbal products used and the state of passing the Covid-19 disease. Relational screening model was used in this research. The data collection phase of the study was done by face-to-face survey method. The research was carried out in Muş 1 and 2 Family Health Centers in April and May 2023. 26 of 430 individuals aged 15 and over who voluntarily participated in the study were not included in the study due to discontinuation from the study or missing information in the questionnaires. For these reasons, 144 women and 260 men with a mean age of 31.90 ± 14.5 were included in our study. The data we obtained in our research, 48.5% of the individuals participating in the research think that herbal products protect from Covid-19, and it has been determined that they consume the most mint plant with 65.3%. A statistically significant difference was found between the status of contracting Covid-19 disease and the protection of herbal products ($p < 0.05$). However, it was determined that 69.1% of those who did not have the disease consumed mint, 63.6% thyme, 58.2% garlic or onion. As a result, it was determined that more than half of the participants in the study were protective of herbal products, and those who did not suffer from the disease used mint, thyme, garlic and onions. The fact that individuals using herbal products are statistically significantly less likely to catch Covid-19 shows that herbal products provide protection against Covid-19 in individuals, but more research is recommended to examine the relationship between herbal product use and infectious diseases such as Covid-19 disease.

Keywords: Herbal products, covid-19 outbreak, community health.

GİRİŞ

COVID-19 oldukça bulaşıcı, ağır belirtilerle seyreden ve aynı zamanda bazı hastalarda soğuk algınlığı gibi hafif semptomlar da gözlemlenebilen bir solunum yolu hastalığıdır. Bu hastalık, korona virüs 2'nin (SARS-COV-2) sebep olduğu uzun süren bir kuluçka dönemine sahiptir (Huang vd., 2019; Karakaya ve Uçar, 2023). Son olarak 2019'da, Asya Pasifik ülkesi Çin Halk Cumhuriyeti'nde ortaya çıkmış ve çok zaman geçmeden neredeyse tüm dünyaya yayılarak birçok insanın hastalanmasına ve ölümüne sebep olmuştur (Velavan vd., 2020). Hastalık ortaya çıkışından yaklaşık üç ay sonra Dünya Sağlık Örgütü tarafından acil halk sağlığı sorunu ve sonrasında pandemi olarak ilan edilmiştir (Karataş, 2020). COVID-19 salgını, 1918 yılında görülen salgından sonra beşinci pandemi olarak kayıtlarda yerini almıştır.

Yeni korona virüs hastalığı solunum sistemi başta olmak üzere birçok sistemi etkileyerek doku ve organlarda tutulumu neden olan ölümcül etkiye sahip bir hastalıktır. Covid-19; bulaş sonrası ortalama 3-5 gün içerisinde, halsizlik, kuru öksürük, baş, sırt, eklem ağrısı ve ateş gibi belirtilerin bir ya da birkaçının birlikte görülebildiği salgın bir hastalık çeşididir (Guan vd., 2020). Bu virüsler boğaz ve burundan alınan sekresyon kültürlerinin incelenmesi ile (PCR testi) tespit edilebilmektedir. COVID-19 salgınına yanıt olarak devlet yetkilileri, ülke sınırlarını kapatma dâhil olmak üzere bazı sert sivil koruma önlemleri aldılar. Bu önlemlerden bazıları şunlardır; yurt dışından dönen insanlar için 14 günlük zorunlu karantina, uzaktan çalışma, okullarda ve üniversitelerde yüz yüze eğitimin askıya alınması, maske takılması, mağazalarda aynı anda bulunan insan sayısının sınırlandırılması, ibadethanelerdeki kişi sayısının sınırlandırılması ve bazı hizmet sağlayıcıların (kuaför, güzellik uzmanları vb.) ve kültürel mekânların (sinemalar, tiyatrolar, sergiler vb.) kapatılması yükümlülüğüdür (Üstün ve Özçiftçi, 2020). Keşfedilen aşılardan koruyuculukları önemli derecede hastalığın hafif atlatılmasını sağlamakla birlikte tam bir koruyuculuk sağlayamamaktadır. Bununla birlikte korona virüsün sürekli olarak mutasyona uğraması yeni varyantların ortaya çıkmasına neden olmakta ve bu durum salgınla mücadelede bilim insanlarının elini zayıflatmaktadır. Covid-19 hastalığı uzun süredir hayatın bir parçası haline gelmiş, her ne kadar acil halk sağlığı kategorisinden çıkarılmış olsa da bu virüsün çeşitleri her an Covid-19, Sars ve Mers gibi bir pandemiye sebebiyet verme olasılıkları yüksektir (Aljowaie vd., 2023; Guan vd., 2020).

İnsanlar bu tür salgınlarla mücadelede tıbbi tedavinin yanı sıra geçmişten günümüze gelen alternatif tedavi yöntemlerine yönelmektedir (Gajewski vd., 2021). Alternatif tıp insanlık tarihi kadar eskidir, atalarımız hastalıkların tedavisini doğada yetişen ürünlerde bulmaya çalışmışlardır. Dünyada her bölgenin kendine özgü bitkileri mevcuttur ve insanlar hastalıklarına bu bitkilerde şifa aramışlardır. Tıbbi ve aromatik bitkiler, hastalıkların önlenmesi ve tedavisi ayrıca sağlığın sürdürülmesi amacıyla alternatif ve modern tıpta kullanılmaktadır (Huang, 2020; Boozari ve Hosseinzadeh, 2021). Modern tıbbın ilerlemesi ile alternatif tıp her ne kadar geri planda kalsa da sentetik ilaçların olumsuz etkilerinin keşfedilmesi ile birlikte alternatif tıp tekrardan değer kazanmaya başlamıştır. Dünya Sağlık Örgütü raporlarına göre hastalıkların tedavisinde tıbbi ve aromatik bitkilerden yararlanma oranı %80 olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda farmakolojik olarak üretilen ilaçların %25'i de tıbbi ve aromatik bitkilerden üretilmektedir (Boukhatem ve Setzer 2020; Aslan. 2019). DSÖ 2015-2018 yılları arasında geleneksel ve tanımlayıcı tıbbin kalitesini artırmak ve entegrasyonunu sağlamak için

girişimlerde bulunarak ulusal stratejiler ve politikalar geliştirmiştir. Ülkemiz adeta doğal bir eczane görevi üstlenmekte ve sahip olduğu çeşitli etnobotanik bilgi birikimi göz önüne alındığında, yaşadığımız coğrafyanın özellikle solunum yolu problemlerine yol açan hastalıkların tedavisinde tüketim potansiyeli bulunan çok çeşitli bitki ve bunlardan elde edilecek bitkisel ürünlere sahip olduğu görülmektedir.

Bitkilerden elde edilen ilaçlar ve ürünler kimyasal ilaçlara göre daha az yan etki göstermekte ve bitkisel ürünler COVID-19 hastalığına karşı farklı araştırmacılar tarafından tavsiye edilmektedir (Jahan vd., 2020). Türkiye’de geleneksel ve alternatif tıp yönetmeliği 2014 yılında resmi gazetede yayımlanmış ve 2018 yılı itibari ile bu alanda hizmet veren uygulama merkezleri açılmıştır (Acıbuca, 2018). Tıbbi ve aromatik bitkilerin etkileri değişmekle birlikte tedavi edici etkisi tek bir etken maddeden ziyade çoklu bileşenlerin sinerjik etkisi ile etkili olduğu düşünülmektedir. Bitkisel ürünlerden üretilen aşuların ve antikorların hastalıkların tedavisinde kullanımı oldukça güvenlidir. Ayrıca virüslerin ya da bakteriyel toksinlerin incelenmesine gereksinim duyulmadığı için için daha düşük maliyetle üretilebilme olanakları vardır (Nugraha vd., 2020; Güler, vd. 2021). Yeşil ve kırmızı renkli bitkiler A, C ve E vitaminleri yönüyle zengindir ve güçlü antioksidan etki gösterirler (Işık, 2018, Faydaoğlu, 2014). Antioksidanlar vücut direncini artırarak dışarıdan gelen mikroorganizmalara karşı vücudun savunma sisteminin güçlendirilmesine fayda sağlamaktadır. Yapılan bir çalışmada özellikle Türkiye’de üretim ve tüketimi fazla olan adaçayı, nane, melisa ve ihlamurun antioksidan özellikleri önemli derecede yüksek bulunmuştur (Wink, 2008).

Türkiye’de yaşayan insanlar bir kırınglık, halsizlik hissettiğinde, grip ya da nezle olduğunda nane, limon ya da kekik çayını ilk akla gelen tedavi olarak düşünmektedir. Covid-19’a karşı da bağışıklığını güçlendireceği ya da doğrudan önleyeceği inancı ile tıbbi ve aromatik bitkileri sıklıkla kullanmaktadır (Karadağ., 2019). Yeterli ve dengeli beslenme vücut direncini arttırmakta ayrıca tıbbi ve aromatik bitkiler insan vücudunu etkileyecek önemli bileşenler içermektedir. Yapılan bu çalışma, Muş ilinde yaşayan, Muş 1-2 Nolu Aile Sağlığı Merkezlerine kayıtlı 15 yaş ve üzeri bireylerin, Covid-19 hastalığını geçirme durumu ile bitkisel ürün kullanımı arasındaki ilişkinin saptanması amacıyla planlanmıştır. Bu çalışmanın genel amacının yanında bireylerin bitkisel ürün kullanımına olan inançları nasıldır, hangi tür bitkisel ürün kullanıldığına dair sorulara da yanıt aranmıştır.

YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, veri toplama araçları ve kullanılan veri analiz yöntemleri açıklanmaktadır.

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, nicel araştırma yöntemleri kapsamında ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu doğrultuda araştırma kapsamında öncelikle bireylerin sosyo-demografik özellikleri incelenmiştir. Daha sonra katılımcıların Covid-19 hastalığı ile ilgili kullandıkları bitkisel ürünler incelenmiştir. Daha sonra ise bireylerin kullandıkları bitkisel ürünler ve hastalığı geçirme durumları arasındaki ilişki incelenmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Muş ilinde yaşayan Aile Sağlığı Merkezine kayıtlı 15 yaş ve üzeri bireyler oluşturmuştur. Araştırmaya dâhil edilen Muş 1 ve 2 Nolu Aile Sağlığı Merkezleri randomizasyon yöntemi ile belirlenmiştir. Araştırma Nisan-Mayıs 2023 tarihlerinde yapılmıştır. Araştırmanın örnekleme alınması gereken en az birey sayısı, evreni bilinmeyen örneklem formülü kullanılarak ($n=t \cdot p \cdot q/d$) %95 güven aralığında ($d=0,05$), $t= 1,96$, $p=0,5$, $q=0,5$ olarak ele alındığında en az 384 olarak hesaplanmıştır (Sawilowsky, 2009). Araştırmaya 430 kişi dâhil edilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen bireylerden 26 tanesi çalışmayı yarıda bırakma ya da anket formlarındaki eksik bilgilerden dolayı çalışmadan çıkarılmıştır. 144 kadın ve 260 erkek olmak üzere toplam 404 kişi ile çalışma tamamlanmıştır. Çalışma sonucunda yapılan post hoc güç analizinde çalışmamızın gücünün orta etki büyüklüğünde %95 güven düzeyinde %99 olduğu hesaplanmıştır. Bu araştırma makalesinin raporlanmasında STROBE kılavuzu kullanılmıştır (Vandenbrouckel, 2007).

Veri Toplama Araçları

Veri toplama formları araştırmacılar tarafından literatür doğrultusunda hazırlanmış ve üç bölümden oluşmaktadır. Anket formunun ilk bölümü katılımcıların bazı tanımlayıcı özelliklerini belirlemeye yönelik 9 sorudan (yaş, cinsiyet, medeni durumu, aile tipi, en uzun yaşadığı yer, gelir durumu ve kronik hastalığın varlığı), ikinci bölümü "COVID-19'a ait sorulardan oluşmaktadır. Anket formunun üçüncü bölümü ise bireylerin COVID-19'dan korunmaya yönelik kullandıkları bitkisel ürünlerin neler olduğunu saptamaya yöneliktir. Veriler araştırmacılar tarafından yüz yüze görüşme tekniği ile toplanmıştır. Her bir veri ortalama 10-12 dakikada toplanmıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın örnekleme Türkiye'nin doğusunda bulunan bir il merkezindeki 2 adet Aile Sağlığı Merkezine kayıtlı 15 yaş ve üzeri 404 bireyden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında bireylere araştırmanın amacını açıklayan ve ölçekler hakkında gerekli bilgileri veren onam formu sunulmuş ve araştırmaya katılmayı kabul ettikleri takdirde ilgili kutucuğu işaretlemeleri istenmiştir. Bu işlem sonrasında araştırmaya katılmayı kabul eden bireyler ölçek formlarına ulaşabilmişlerdir. Veriler bu şekilde katılımcılardan gönüllülük esasına dayalı olarak toplanmıştır. Veri toplama işlemi yaklaşık 30 gün sürmüştür.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerin değerlendirilmesinde SPSS 23.0 istatistik paket programından yararlanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde, frekans, yüzde dağılımı, korelasyon, aritmetik ortalamaları ve Ki-kare testi kullanılmıştır. Verilerin istatistiksel önemli olma durumu $p<0.05$ düzeyinde değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların demografik özellikleri, Covid-19 sürecinde kullanılan bitkisel ürünler ve hastalığa yakalanma durumları arasındaki ilişkinin bulguları bulunmaktadır.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Bireylerin Demografik Özellikleri ve Dağılımı

Tanıtıcı Özellikleri	n	%
Cinsiyet		
Kadın	144	%35.6
Erkek	260	%64.4
Medeni Durum		
Evli	204	%50.5
Bekâr	200	%49.5
Eğitim Durumu		
Orta Öğretim	112	%27.7
Lise	180	%44.5
Ön Lisans	36	%8.9
Lisans	76	%18.9
Aile Yapısı		
Çekirdek Aile	328	%81.2
Geniş Aile	60	%14.8
Parçalanmış Aile	16	%4.0
Uzun süre yaşadığı yer		
Metropol	16	%4.0
İl	256	%63.4
İlçe	64	%15.8
Köy	68	%16.8
Gelir Düzeyi		
Gelir Gideri Karşılıyor	161	%39.9
Gelir Gideri Karşılmıyor	145	%35.9
Gelir Gidere Denk	98	%24.2

Tablo 1’de yer alan bulgular incelendiğinde, katılımcıların demografik bulgularına göre araştırmaya katılanların yaş ortalaması 31.90 ± 14.5 (minimum 15, maksimum 85), %64.4 erkek ve %35.6’sı kadın bireylerden oluştuğu görülmektedir. %50.5’inin evli, %49.5’inin bekâr olduğu saptanmıştır. Araştırmaya katılan bireylerin, %45.9 lise mezunu, %18.9’unun lisans mezunu olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %81.2’si çekirdek aile yapısına sahipken %4’ü parçalanmış aile tipinde olduğu saptanmıştır. Araştırmaya katılan bireylerin %63.4’ünün il merkezinde yaşadığı %16.8’inin köyde yaşadığı belirlenmiştir. Katılımcıların %39.9’unun geliri gideri karşılamakta iken %35.9’unun geliri giderinden daha az ve %24.2’sinin gelirinin giderine eşit olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Bireylerin Covid-19 Hastalığı ile İlgili Durumları

	n	%
Kronik Hastalık Durumu		
Evet	44	%10.1
Hayır	360	%89.9
Covid-19 Geçirme Durumu		
Evet	108	%26.7
Hayır	296	%73.3
Covid-19'un Genel Sağlığı Etkileme Durumu		
Hafif	28	%25.9
Orta	40	%37.0
Ağır	40	%37.0
İki Doz Aşı Yaptırma Durumu		
Evet	220	%54.5
Hayır	184	%45.5
Bitkisel Ürün Hakkında Düşünceler		
Covid-19 dan korur	198	%49.0
Covid-19 dan korumaz	173	%42.8
Fikrim yok	33	%8.2

Tablo 2'de yer alan bulgular incelendiğinde, araştırmaya katılan bireylerin, %89.9'unun kronik hastalığının olmadığı, %73.3'ün Covid-19 hastalığını geçirmediği ve %26.7'sinin bu hastalığa daha önce yakalandığı saptanmıştır. Araştırmaya katılan ve Covid-19 hastalığına yakalanan bireylerin %37'sinin çok ağır belirtileri olduğu ve %25.9'unun hafif belirtilere sahip olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıları %54.5'inin iki doz aşı yaptırdığı ve %45.5'inin bir ya da hiç aşı yaptırmadığı tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin %49'u bitkisel ürün tüketiminin Covid-19 hastalığından koruduğunu, %42.8'i bitkisel ürün kullanımının Covid-19 hastalığına karşı koruyuculuğu olmadığı ve %8.2'sinin herhangi bir fikri olmadığı saptanmıştır.

Tablo 3. Araştırmaya Katılan Bireylerin Covid-19'dan Korunmak İçin Kullandıkları Bitkilerin Dağılımı

En Çok Kullanılan Bitkiler	n	%
Nane	264	%65.3
Sarımsak-Soğan	240	%59.4
Kekik	232	%57.4
Yeşil sebzeler	168	%41.6
Zencefil	80	%19.8
Kuşburnu	72	%17.8
Adaçayı	64	%15.8

Tablo 3'te yer alan bulgular incelendiğinde, araştırmaya katılanların Covid-19'dan korunmak için hangi tür bitki ya da bitkisel ürünler kullanma durumları incelendiğinde; %65.3'ü nane, %59.4'ü soğan-sarımsak, %57.4'ü kekik, %41.6'sı yeşil sebze, %19.8'i zencefil, %17.8'i kuşburnu ve %15.8'i adaçayı tükettikleri saptanmıştır.

Tablo 4. Bitkisel Ürün Kullananların ve Kullanmayanların Covid-19 Geçirme Durumları Arasındaki İlişki

Değişkenler	Covid-19 Geçirmiş (n)	Covid-19 Geçirmemiş (f)
Bitkisel Ürün Kullanımı		
Evet	52	132
Hayır	144	76
r: 0.001*		
p: 0.015		
p < 0.05		

Tablo 4 incelendiğinde, araştırmaya katılan bireylerden bitkisel ürün kullanan kişi sayısı Covid-19 geçirmiş olanlarda 52 iken bitkisel ürün tüketmeyenlerde 132 olduğu saptanmıştır. Katılımcılardan bitkisel ürün kullanmayan kişi sayısı Covid-19 hastalığını geçirmiş olanlarda 144 iken hastalığı geçirmemiş olanlarda 76 kişi olduğu bulunmuştur. Araştırmaya katılanların bitkisel ürün kullanma ve Covid-19 hastalığını geçirme durumu arasında önemli bir fark saptanmıştır. Bitkisel ürün kullanımı ile Covid-19 hastalığına yakalanmama durumu arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur ($p<0.05$).

TARTIŞMA ve SONUÇ

Bitkisel ürünlerin COVID-19 ve benzeri ürünlerde kullanımı hem klinik hem de geleneksel uygulamalarda bulunmaktadır. Geleneksel kullanımda en çok yaşanan coğrafyada yetişen bitkiler seçilmekte ve genellikle solunum yolu hastalıklarında kullanılmaktadır. Kullanılan bitkilerdeki etkin maddelerin çok farklı yapıda sekonder bileşikleri olduğu görülmekle birlikte, özellikle antiviral etkilere sahiptirler. Covid-19 pandemisinde araştırılan bitkisel ürünler ile ilgili bir çalışmada, batı tıbbi ve geleneksel tıbbin birlikte tedavide kullanılmasının mortalite oranını azaltmadığı ancak yaşam kalitesini yükseltebileceği, akciğer infiltrasyonu olasılığını azaltabileceği ve bağışıklık sistemi için kullanılan ilaçların dozunu düşürebileceği tespitinde bulunulmuştur (Kutlu, 2020). Bu araştırma, Covid-19 hastalığını geçirme durumu ile bitkisel ürün kullanımı arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amacıyla planlanmıştır.

Araştırmada katılımcıların demografik özelliklerine göre incelendiğinde; katılımcıların %73.3'ü daha önceden Covid-19 geçirmediği, %51.5'i Covid-19 belirtileri olduğu için test yaptırmaya geldiği, %37.0'ı çok ağır belirtileri olduğu ve %54.5'inin iki doz aşı yaptırdığı görülmektedir. Araştırmaya katılan bireylerin % 49'u bitkisel ürün tüketiminin Covid-19 hastalığından koruduğunu, % 42.8'i bitkisel ürün kullanımının Covid-19 hastalığına karşı koruyuculuğu olmadığı düşüncesine sahip olduğu saptanmıştır (Tablo 2). Yapılan bir çalışmada Covid-19 ve korona virüsün neden olduğu salgınlarla mücadelede bitkisel ürünlerin araştırılması gereken önemli bir alan olduğu bildirilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü de bitkisel ürünlerin hastalıkların tedavisinde yüzde 80 oranında kullanıldığını vurgulamıştır (Khan, 2021; Alonso-Castro, 2021).

COVID-19 sürecinde bitkisel ürünlerle ilgili yapılan klinik çalışmaların özellikle GÇT (Geleneksel Çin Tıbbi) uygulamalarında yoğun olarak yer aldığı görülmektedir (Ren vd., 2021). Dünya Sağlık Örgütü, Çin geleneksel bitki ekstreleri ile yapılan klinik çalışmaların yeterli denek ve protokol eksikliğinden kanıtların kabul olmasının güç olduğu ve ileride yapılacak klinik çalışmaların standartlara göre güncellenmesi ve geliştirilmesi yönünde değerlendirilmesi gerektiğini bildirmiştir (Güler, 2021; Alam vd., 2021). COVID-19 tanısı konulmuş bireylerle, antiviral, antiinflamatuvar ve immünomodülatör etkisi ile damar içi endotel doku hasarında etkililiğe sahip olabilecek bitkisel kökenli etkin maddeler ile klinik çalışmalar da yapılmaktadır. Ancak henüz etkisi klinik olarak kanıtlanmış bir bitki bulunmamaktadır. Bu çalışmada Covid-19'dan korunmak için kullanılan bitkisel ürünler incelendiğinde; %65.3'ü nane, %59.4'ü soğan sarımsak, %57.4'ü kekik, %41.6'sı yeşil sebze, %19.8'i zencefil, %17.8'i kuşburnu ve %15.8'i adaçayı tükettikleri saptanmıştır (Tablo 3). Araştırmaya katılanların bitkisel ürün kullanma ve Covid-19 hastalığına yakalanma oranları arasında önemli bir fark saptanmıştır. Bitkisel ürün

kullanımı ile Covid-19 hastalığını geçirmeme durumu arasında istatistiksel olarak önemli ve pozitif yönlü ilişki bulunmuştur ($p<0.05$) (Tablo 4). Toplumda bitkisel ilaçların hemen hemen hiçbir yan etkisinin olmadığı ve oldukça güvenli olduğu gibi yaygın düşünceler hakimdir (Alam vd., 2021). Bazı bitkilerde antioksidan bileşikler bulunurken bazıları zehirleyici bileşikler ihtiva ettiğinden dolayı ilaç-ilaç ve ilaç- gıda etkileşimleri yönünden incelenmesi gerekmektedir.

ÖNERİLER

Sonuçlara göre şu öneriler getirilebilir;

- Bitkisel ürünlerin hastalıkların tedavisinde, hastalığa yakalanma üzerine olası olumlu etkileri ve hastalık semptomlarını hafifletme üzerine daha fazla çalışma yapılmalıdır.
- Toplum sağlığını tehdit eden pandemik hastalıkların önlenmesinde bitkisel ürünlerin araştırılması ve literatüre katkı sağlaması amaçlanmalıdır.
- Daha büyük örneklem grupları ile çalışılması ve kullanılan bitkisel ürünler üzerinde daha detaylı araştırmalar yapılması önerilmektedir.
- Ayrıca hastalıklar üzerinde koruyucu etkisi ispatlanmış bitkisel ürünlerin topluma tanıtılması açısından sosyal medya ve diğer internet kaynakları bir fırsat olarak görülüp etkin kullanılması önerilmektedir.

Etik Metni

Bu makalede dergi yazım kurallarına, yayın ilkelerine, araştırma ve yayın etiği kurallarına, dergi etik kurallarına uyulmuştur. Makale ile ilgili doğabilecek her türlü ihlallerde sorumluluk yazar(lar)a aittir. Muş Alparlan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 18.04.2023 tarih ve 90250 sayılı kararıyla etik kurul izni alınmıştır. Muş İl Sağlık Müdürlüğünden yazılı izin alınmıştır. Araştırmayı kabul eden katılımcılardan sözlü ve yazılı izin alınmıştır. Ayrıca katılımcılara kişisel bilgilerinin korunacağı ve istedikleri zaman araştırmadan ayrılacakları bildirilmiştir. Araştırmaya katılmayı kabul eden katılımcılara; araştırmanın amacı, araştırma planı ve araştırmadan elde edilen verilerin nerede ve ne amaçla kullanılacağına dair bilgi verilerek 'İnsan onuruna saygı' ilkesine uygun hareket edilmiştir. Araştırmada Helsinki Bildirgesine uygun davranılmıştır.

Yazarların Katkı Oranı Beyanı: Bu çalışmada birinci yazarın katkı oranı %40, ikinci yazarın katkı oranı %35, üçüncü yazarın katkı oranı %25'tir.

Teşekkür: Araştırmamıza katılan tüm bireylere ve verilerin toplanmasına yardımcı olan tüm aile sağlığı merkezi çalışanlarına teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

Acıbuca, V., & Budak, D. B. (2018). Dünya'da ve Türkiye'de tıbbi ve aromatik bitkilerin yeri ve önemi. *Çukurova Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 33(1), 37-44.

- Alam, S., Sarker, M. M. R., Afrin, S., Richi, F. T., Zhao, C., Zhou, J. R., & Mohamed, I. N. (2021). Traditional herbal medicines, bioactive metabolites, and plant products against COVID-19: update on clinical trials and mechanism of actions. *Frontiers in pharmacology*, 12, 671498. <https://doi.org/10.1016/j.jep.2021.113952>.
- Alonso-Castro, A. J., Ruiz-Padilla, A. J., Ortiz-Cortes, M., Carranza, E., Ramírez-Morales, M. A., Escutia-Gutiérrez, R., ... & Zapata-Morales, J. R. (2021). Self-treatment and adverse reactions with herbal products for treating symptoms associated with anxiety and depression in adults from the central-western region of Mexico during the Covid-19 pandemic. *Journal of Ethnopharmacology*, 272, 113952. <https://doi.org/10.1016/j.jep.2021.113952>.
- Aljowaie, R. M., Andleeb, S., Kangal, A., Al-Ghamdi, A. A., Rehman, K. U., Javed, R., ... & Eisa, Y. H. (2023). Prospect of herbal medication as prevention against COVID variants. *Journal of King Saud University-Science*, 35(1), 102360. <https://doi.org/10.1016/j.jksus.2022.102360>.
- Aslan, R. (2019). Gelenekten Günümüze Tıbbi ve Aromatik Bitkiler. *Ayrıntı Dergisi*, 7(73), 21-29.
- Boozari, M., & Hosseinzadeh, H. (2021). Natural products for COVID-19 prevention and treatment regarding to previous coronavirus infections and novel studies. *Phytotherapy Research*, 35(2), 864-876. <https://doi.org/10.1002/ptr.6873>.
- Boukhatem, M.N., & Setzer, W.N. (2020). Aromatic herbs, medicinal plant-derived essential oils, and phytochemical extracts as potential therapies for coronaviruses: future perspectives. *Plants*, 9(6), 800-805. <https://doi.org/10.3390/plants9060800>.
- Faydaoğlu, E. & Sürücüoğlu, M. (2014). Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Antimikrobiyel, Antioksidan Aktiviteleri ve Kullanım Olanakları. *Erzincan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 233-265.
- Gajewski, A., Kośmider, A., Nowacka, A., Puk, O., & Wiciński, M. (2021). Potential of herbal products in prevention and treatment of COVID-19. Literature review. *Biomedicine & Pharmacotherapy*, 143, 112150. <https://doi.org/10.1016/j.biopha.2021.112150>.
- Herbers, K., & Sonnewald, U. (1999). Production of new/modified proteins in transgenic plants. *Current Opinion in Biotechnology*, 10(2), 163-168. [https://doi.org/10.1016/S0958-1669\(99\)80029-9](https://doi.org/10.1016/S0958-1669(99)80029-9).
- Güler, B., Bayraktar, M., & Gürel, A. (2021). Covid-19 ile mücadelede bitkilerin olası rolü. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 10(2), 866-880. <https://doi.org/10.28948/ngumuh.912506>.
- Huang, J., Tao, G., Liu, J., Cai, J., Huang, Z., & Chen, J. X. (2020). Current prevention of COVID-19: natural products and herbal medicine. *Frontiers in Pharmacology*, 11, 588508. <https://doi.org/10.3389/fphar.2020.588508>.
- Işık, M.T. & Rana, Can. (2021). Bir Grup Hemşirelik Öğrencisinin COVID-19 Riskine Yönelik Koruyucu, Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 2021;11(1), 94-103. <https://doi.org/10.31020/mutfd.790805>.
- Jahan, I., & Onay, A. (2020). Potentials of plant-based substance to inhabit and probable cure for the COVID-19. *Turkish Journal Biology*, 228-241. doi:10.3906/biy-2005-114.

- Karadağ, A. (2019). Türkiye'deki bazı tıbbi ve aromatik bitkilerin antioksidan potansiyelleri ve fenolik kompozisyonları. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 16, 631-637,2019 <https://doi.org/10.31590/ejosat.592711>.
- Karakaya, A., & Uçar, M. (2023). Stress perceptions of nurses serving in home healthcare services during the COVID-19 pandemic: A qualitative research. *Journal of Acute Disease*, 12(2), 73-79. doi:10.4103/2221-6189.374314.
- Karataş, Z. (2020). COVID-19 Pandemisinin toplumsal etkileri, değişim ve güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 3-17.
- Kutlu, R. (2020). Yeni Koronavirüs pandemisi ile ilgili öğrendiklerimiz, tanı ve tedavisindeki güncel yaklaşımlar ve Türkiye'deki durum. *Turkish Journal of Family Medicine & Primary Care*, 14(2), 329-344, Doi:10.21763/tjfm.729917.
- Khan, T., Khan, M. A., Karam, K., Ullah, N., Mashwani, Z. U. R., & Nadhman, A. (2021). Plant in vitro culture technologies; a promise into factories of secondary metabolites against COVID-19. *Frontiers in Plant Science*, 356,.. <https://doi.org/10.3389/fpls.2021.610194>.
- Nugraha, R. V., Ridwansyah, H., Ghozali, M., Khairani, A. F., & Atik, N. (2020). Traditional herbal medicine candidates as complementary treatments for COVID-19: a review of their mechanisms, pros and cons. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, <https://doi.org/10.1155%2F2020%2F2560645>.
- Ren, J. L., Zhang, A. H., & Wang, X. J. (2020). Traditional Chinese medicine for COVID-19 treatment. *Pharmacological research*, 155, 104743. <https://doi.org/10.1016%2Fj.phrs.2020.104743>.
- Sawilowsky, S. S. (2009). New effect size rules of thumb. *Journal of Modern Applied Statistical Methods*, 8(2), 26. [10.22237/jmasm/1257035100](https://doi.org/10.22237/jmasm/1257035100).
- Velavan, T. P., & Meyer, C. G. (2020). The COVID-19 epidemic. *Tropical medicine & International health*, 25(3), 278. <https://doi.org/10.1111%2Ftmi.13383>.
- Vandenbrouckel, J. P., von Elm, E., Altman, D. G., Gotzsche, P. C., Mulrow, C. D., Pocock, S. J., Poole, C., Schlesselman, J. J., & Egger, M. (2007). Strengthening the Reporting of Observational Studies in Epidemiology (STROBE): explanation and elaboration. *PLoS Medicine*, 4(10),1628+. <https://link.gale.com/apps/doc/A171772985/HRCA?u=anon~4fbfdb8c&sid=googleScholar&xid=1a5a4b17>.
- Wink, M. (2008). Evolutionary advantage and molecular modes of action of multi-component mixtures used in phytomedicine. *Current Drug Metabolism*, 9(10), 996-1009. <https://doi.org/10.2174/138920008786927794>.
- Wj, G., Zy, N., Hu, Y., Wh, L., Cq, O., Jx, H., ... & Ns, Z. (2020). Clinical characteristics of coronavirus disease 2019 in China. *The New England Journal of Medicine*, 382(18), 1708-20.